

Lilia Citko
Białystok

Nazwy miast Wielkiego Księstwa Litewskiego w „Kronice Bychowca”

„Kronika Bychowca”, kompilowany zabytek latopisarstwa białorusko-litewskiego z połowy XVI w., przedstawia dzieje Litwy od czasów legendarnych do roku 1506 (zwycięskiej bitwy z Tatarami pod Kleckiem). O ile jego wartość historyczna jest kwestionowana ze względu na anachronizmy i przypadki rozmijania się z prawdą (Ochmański, 1967: 155–163), o tyle nie budzi zastrzeżeń wiedza autora z zakresu geografii WKL. Opis procesu jednoczenia ziem Wielkiego Księstwa, wojen toczonych z sąsiadami, zawieranych układów poparty jest dokładną lokalizacją geograficzną przedstawianych zdarzeń. Stąd nasycenie zabytku nazwami geograficznymi, w tym miejscowymi, jest znaczne. Nazwy własne charakteryzują się określoną strukturą fonetyczną, budową słowotwórczą, podlegającą regułom fleksji. Analizie tych aspektów funkcjonowania toponimów w latopisie poświęcone są poniższe uwagi.

I. Pisownia, fonetyka

Większość ujawniających się w nazewnictwie zabytku cech fonetycznych ma zasięg ogólnoruski, jednak w rozwoju niektórych z nich występują pewne osobliwości, które należy traktować jako cechy właściwe tylko pewnym regionom obszaru ruskiego. Chodzi tu o poświadczenia regionalnej, południowo-zachodniej wymowy starobiałoruskiej z XVI–XVIII w. Dokumentacja zjawisk żywego języka nie wykazuje jeszcze cech w pełni ustabilizowanej normy, co jest spowodowane ograniczeniami pisowni, wciąż podporządkowanej kanonom cerkiewnosłowiańskiej tradycji. Dominująca w ówczesnej ortografii zasada etymologiczno-morfologiczna powodowała, że teksty sporadycznie rejestrowały tak znamienne cechy fonetyki białoruskiej, jak akanie, ciekanie i dziekanie, geminację spółgłosek (Bulyka, 1970). Nielicznie

poświadczane przypadki dokumentowania tych zjawisk odnaleźć możemy również w „Kronice Bychowca” (por. *akijan, at tole, Maskwicz, pomahaty; widziaczy; Wellu, zelle*).

Ze zjawisk ogólnoruskich zaświadczonych w nazewnictwie miejscowym latopisu na uwagę zasługują:

- 1) regularnie rozwinięty pełnogłos: *Berestia, Berestiu, Berestey; Horodna, Horodnu, Horodne; Nowhorodok/Nowohorodok; Połocka, Połocku; Rayhorod; Wołodymir/Wołodymier, Wołożyn*. Toponim *Połock* dwukrotnie został zapisany również w postaci *Poltesk*. Zapisy z *-ol-* w miejsce *-olo-* znane są również z innych źródeł starobiałoruskich i uważane za osobliwość graficzną (Karskij, 1955: 255).
- 2) epenteza [l] w miejscu prasłowiańskich połączeń wargowych z [j]: *Brastawł, Łukomł, Putywl, Zastawł*. Toponim *Brastawł*, raz poświadczony w postaci: *Brastawia* 65, obok dominujących zapisów z [l]: *Brastawla*, w *Brastawli* odzwierciedla wpływ polszczyzny, w której [l] wstawne pojawia się niekonsekwentnie.
- 3) alternacje samogłosek w tematach, związane z nieregularnym rozwojem jerów: *Branesk/Brańsk, Kleczesk/Kleck, Łuczsko/Łucko, Możaisesk/Możajsk, Stuczesk/Stucku*. Ujednolicenie zalternowanych tematów odbywało się poprzez wprowadzenie w miejsce form nominatiwu (z regularnie zwokalizowanymi jerami) tematów przypadków zależnych.
- 4) przekształcenia w obrębie grup spółgłoskowych dotyczą głównie regresywnych upodobnień pod względem miejsca i sposobu artykulacji.; por. [ts] > [c]: *Połtesk/Połock*, [čs] > [s]: *Druczysk/Druck, Łuczesk/Łucko, Stuczesk/Stuck*.

W zapisach nazw utrwalonych w dokumencie przejawiają się również regionalne południowobiałoruskie właściwości języka autora. Należą do nich:

- 1) wahania w realizacji dawnego [ě], kontynuowanego jako [e] lub południowobiałoruskie i ukraińskie [i]: *Mensk/Minsk*;
- 2) prewokalizacja nagłosu powstała po zaniku jeru słabego, udokumentowana w nazwie *Orsza, Orszy* (< *Rъša). We współczesnym języku białoruskim grupy nagłosowe zawierające sonant (po wyrazie kończącym się na spółgłoskę), zwykle uzyskują protezę wokaliczną w postaci [i-], np. *i-mhła, i-rzyšča*, w gwaraach mogą się pojawiać inne samogłoski protetyczne: [a-], [o-], np. *a-rzyšča, o-kmen* (Sawicka, 1972: 259), natomiast na południowym zachodzie prewokalizacja grup w nagłosie jest zjawiskiem rzadkim.
- 3) zanik [i-] nagłosowego w nazwie *Zastawł* (pierwotnie *Izjaslawł* < im. dwuczł. *Izjęslavъ). W języku białoruskim i ukraińskim nagłosowe [i-] (< prsł. **jb-*) w zasadzie zanikło: *hraj, hołka, maju*, w polszczyźnie występują wahania: (*i*)*skra*, (*i*)*grac*, w rosyjskim uogólniona została postać z [i-]: *igołka, igrat*'. Alternacja [i-]/zero w nagłosie mogła powstać, zdaniem J. Rozwadowskiego (1961: 331–334), z rozszczepienia **jb-*, które w nagłosie absolutnym dawało [i-], a po wygłosie wokalicznym poprzedniego wyrazu ulegało zanikowi.

- 4) spirantyzacja [g] > [h] jako cecha właściwa językowi białoruskiemu i ukraińskiemu, poświadczona w nazwach: *Czernihow*, *Homel*, *Horodeń*, *Nowohorodok*. Sporadyczne zapisy z ⟨g⟩ można interpretować jako rezultat wpływu języka polskiego (i ewentualnie litewskiego). Przeważają one w nazwach miejscowych (i osobowych, np. *Gasztolt* 4, *Gidymin* 14, 15, *Giedroytia* 12) o genezie bałtyckiej: *Growżyszki* 4, *Growżyszkam* 4 w początkowych fragmentach zabytku.
- 5) dyspalatalizacja spółgłosek funkcjonalnie miękkich [ž], [š], [č]: *Ostaszynie*, *Orszy*, *Wołożynie*, [r]: *Borysow*, w *Petrykowe*, wo *Wołodymiry* oraz zębowych [d], [t]: *Wołodymir*, *Putywl*. Jak wiadomo, dyspalatalizacja najbardziej konsekwentnie przeprowadzona została w języku ukraińskim, obejmując spółgłoski przed każdą dawną samogłoską przednią. Znana jest również gwarom białoruskiego Polesia (Blinawa, Mjacelskaja, 1980: 56).

II. Słowotwórstwo

Pod względem formalnym poświadczone w latopisie nazwy miejscowe należy rozpatrywać jako struktury niederywowane, derywowane oraz złożone. Frekwencja poszczególnych derywatów jest różna.

Nieliczenie udokumentowane w „Kronice” dwuczłonowe nazwy złożone mają charakter zestawień, np. *Kamenec Podolski*, *Nowohorodok Litowski* bądź złożień, np. *Nowohorodok*. Toponim ten może też występować w postaci zrostu: *Nowhorodok*. Niejednoznaczna jest kwalifikacja takich nazw pod względem znaczeniowym. Zgodnie z zaleceniami metodologicznymi W. Taszyckiego (1963/1968: 64), sugerującego konieczność uwzględniania w klasyfikacji semantycznej nazw zestawionych znaczenia obu członów, toponim *Nowohorodok Litowski* umieścić należy w grupie nazw kulturowych ze względu na człon utożsamiający (*Nowohorodok*) oraz dzierżawczych z sufiksem *-sk-* ze względu na człon wyróżniający (*Litowski*), *Kamenec Podolski* – odpowiednio w grupie nazw topograficznych (bądź kulturowych, jeśli jest to postać deminutywna) oraz dzierżawczych.

Do form niederywowanych (tj. nie posiadających formalnych wykładników derywacji toponomastycznej) należą: *Homel* (etymologia niepewna, przypuszczalnie mająca związek z ap. słow. *gomila*, *gomola* ‘wzgórze; mogiła’ Srezn I/1 548), *Lida* (< ap. lit. *lydimas* ‘wyrąb’ lub *lydis* ‘bieg, nurt’), *Melnik* (ap. brus., ukr. *melnik* ‘młynarz’), *Orsza* (pierwotnie *Рѣша*, prawdopodobnie związana z nazwą rzeki *Ros* Vasm III 155), *Słonim* (w latopisach również *Uslonimъ*, przypuszczalnie participium praesentis passivi *u-slon-im* od czasownika z podstawą *-slon-i-ti*).

Nazwy derywowane reprezentują kilka typów słowotwórczych. Wśród derywujących je formantów wyróżnić należy: *-jb*, *-bj(e)*, *-bškъ/-bško*, *-bn(o)*, *-inъ*, *-ovъ*.

Nazwy z sufiksem *-ьsk-*

Bielsko, Branesk/Bransk, Druczysk/Druck, Kleczesk/Kleck, Lubytesk, Łucko/Łuczesk/Łuczesko, Mensk/Minsk, Możaiesk/Możajsk, Poltesk/Połock, Słuczesk/Słuck, Smolensk, Witebsk, Wołkowysk

Formacje nazewnicze na *-ьsk-* odznaczały się szczególną produktywnością w toponomastyce północnosłowiańskiej, zwłaszcza lechickiej i wschodniosłowiańskiej (Rospond, 1969: 32). Pod względem formalnym były to struktury przymiotnikowe utworzone od podstaw rzeczownikowych za pomocą sufiksu *-ьskъ/-ьsko*. Rodzaj gramatyczny tych form uzależniony był od rzeczownika określającego obiekt (*město* – neutr., *horod* – masc.). W toponimii staroruskiej dominowały niezłożone przymiotniki rodzaju męskiego na *-ьskъ*, jedynie w części północno-zachodniej (Nowgorod, Psków) notowane były neutra na *-ьsko* (Rospond, 1969: 356). W „Kronice Bychowca” ten typ nazewniczy przybiera postać masculinów, tylko w dwóch przypadkach nazwy uzyskują formę neutrum: *Bielsko, Łuczesko/Łucko*, obocznie do *Łuczesk*. W opinii S. Rosponda (1969: 364) nazwy miejscowe WKL na *-ьsko* to przejaw wpływu polszczyzny, w historii której wiek XVI odznaczał się dużą ekspansją tego noszącego literacki charakter przyrostka.

W aspekcie znaczeniowym derywaty na *-ьsk/-ьsko* reprezentują w przeważającej części topographica. Wiele z nich to nazwy utworzone od hydronimów, głównie nazw rzek, nad którymi powstawały najstarsze grody ruskie. Do toponimów „odrzeczných” należą: *Druck* (< n. rz. *Drutъ*), *Mensk/Minsk* (< n. rz. *Meń, Menia*), *Pinsk* (< n. rz. *Pina*), *Poltesk/Połock* (< n. rz. *Polota*), *Słuczesk/Słuck* (< n. rz. *Słuč*), *Witebsk* (< n. rz. *Vitъba*).

Inne nazwy tej grupy utworzone są od podstaw apelatywnych charakteryzujących fizjografię, ukształtowanie terenu, roślinność itp., por. *Bransk* (< *Dьbrjańskъ* < ap. *dьbrъ* ‘gęstwina leśna, ostępy, knieja’), *Kleczesk/Kleck* (< ap. *kleč* ‘łodyga lnu, chmielu’), *Łuczesk/Łuczesko/Łucko* (< ap. prsł. *lqk-* ‘bagnista łąka’).

Współcześnie typ nazewniczy na *-sk-* należy do najbardziej rozpowszechnionych modeli toponimicznych na Białorusi (Žučkevič, 1968: 49–50).

Nazwy z sufiksem *-jъ*

Braślawl, Łukoml, Putywl, Zastawl; Wołodymier/Wołodymir

Jeden z najstarszych słowiańskich modeli toponomastycznych reprezentują formacje z sufiksem *-jъ*. Według ustaleń S. Rosponda (1983: 32, 174) typ nazewniczy na *-jъ* był najbardziej charakterystyczny dla zachodniej Słowiańszczyzny. Żywotność swą zachowywał do końca XIII w., wyparty następnie przez struktury z innymi formantami dzierżawczymi: *-ow*, *-in*.

Od strony semantycznej poświadczono w „Kronice” nazwy na *-jъ* przedstawiają klasyczne possessiva. W kilku przypadkach są to toponimy o modelu: słowiańskie compositum antroponimiczne + *-jъ*: *Braślawl* (< niepoświadczzonego słow. im. dwu-

czł. *Braslaw Rospond, 1983: 49), *Łukoml* (< skróconego im. dwuczł. *Łukomir*), *Zaslawl* (im. dwuczł. *Izjaslaw*); *Wołodymier*/*Włodymir* (< im. dwuczł. *Włodimir*/*Władimir*), natomiast w przypadku toponimu *Putywl* można mówić o motywacji przez nazwę osobową odapelatywną o ogólnosłowiańskiej podstawie *pqtъ, wschł. *putь*.

Possesiva utworzone od słowiańskich imion dwuczłonowych spotykane są zbyt licznie na obszarze całej Białorusi (Žučkevič, 1968: 47–48).

Nazwy z sufiksem -*ьn-*

Horodeń

Struktury przymiotnikowe z sufiksem -*ьn-* S. Rospond (1976: 69) uważa za funkcjonalnie paralelne do formacji na -*ьsk-* i równie produktywne. Genetycznie toponimy z tym formantem są dawnymi przymiotnikami apelatywnymi, określającymi człon rzeczownikowy domyślny lub zwerbalizowany. Z badań H. Borka (1968) analizującego zachodniosłowiańskie toponimy na -*ьn-* wynika, że przyrostek ten tworzy głównie derywaty topograficzne, rzadziej kulturowe. Poświadczona w „Kronice Bychowca” nazwa *Horodeń*/*Horodno* (< ap. *horod*) reprezentuje typ kulturowy. Ze zjawisk morfologicznych należy zwrócić uwagę na wahania rodzajowe nazwy (o czym przy odmianie toponimów). Neutra z tym przyrostkiem dominują wspólnie w zachodniej Białorusi (Žučkevič, 1968: 65).

Nazwy z sufiksem -*ьj-*

Berestey/*Berestie*

Formant -*ьje* dodawany głównie do rzeczowników tworzy w słownictwie apelatywnym *collectiva*. Formacje takie, zawierając w podstawie *appellativa* oznaczające nazwy roślin, zwierząt, wtórnie mogą pełnić funkcję nazw miejscowych typu pol. *Dąbie*, *Lipie* (Klemensiewicz, Lehr-Spławiński, Urbańczyk, 1981: 216).

Zaświadczony w „Kronice” toponim *Berestey* (wariant fonetyczno-morfologiczny dominującego w latopisach zapisu *Berestje*) należy do nazw topograficznych, zawiera w swojej podstawie zachodnioruskie ap. *berest* ‘kora brzoza’ Vasm I 156.

Nazwy z sufiksem -*ov-*

Borysow, *Czernihow*, *Koydanow(o)*, *Petrykow*, *Turow*

Toponimy z dzierżawczym przyrostkiem -*ov-* reprezentują formacje chronologicznie nowsze niż *possesiva* na -*ьb-*. Żywotność formantu -*ov-* w toponomastyce słowiańskiej datuje się od drugiej połowy XII w. (Górniewicz, 1988: 76).

W badanym zabytku derywuje on nazwy posesywne od: a) podstaw odimienych: *Borysow* (< im. chrześc. *Borys*), *Petrykow* (< hipok. *Petryk* < im. *Piotr*); b) nazw osobowych odapelatywnych: *Czernihow* (< n.os. *Černihъ* < ap. *čьrn-*

‘czarny’ Vasm IV 345), *Koydanow(o)* (< tatarskiego imienia o podstawie *kajdan* ‘kajdany’), *Turow* (< n.os. *Tur* = ap. *tur*).

Współcześnie typ słotwórczy na *-ov(o)*, *-ev(o)* charakterystyczny jest dla obszaru całej Białorusi, jakkolwiek największe jego zagęszczenie występuje na wschodzie kraju, natomiast formy męskie na *-ov* dominują w części południowej (Żučkevič, 1968: 67–68).

Nazwy z sufiksem *-in-*

Dorohiczyn, Ostaszyn, Wolożyn

Possesiva na *-in-* wykazują wyraźne paralele do typu na *-ov-* pod względem chronologii oraz bazy toponimicznej, chociaż na Białorusi są mniej żywotne niż analogiczne formacje na *-ov-*. Utrwalona w „Kronice Bychowca” nazwa miejscowa *Ostaszyn* zawiera w podstawie formę hipokorystyczną *Ostasz* (< im. chrześc. *Evstafij*). Problematyczna jest kwalifikacja semantyczna nazwy *Wolożyn*. Mimo wyraźnie posesywnego charakteru formantu *-in-* tworzące podstawę toponimu appellativum wschł. *vologa* ‘wilgoć’ przemawia raczej za typem topograficznym.

Nazwy z sufiksem *-ec*

Berestec, Kamenec, Sokolec

Formant *-ec* w funkcji ogólnostrukturalnej derywuje topographica od podstaw rzeczownikowych będących nazwami zwierząt, ptaków: *Sokolec* lub wskazujących na cechy fizjograficzne terenu: *Berestec* (wariant słotwórczy toponimu *Berestje*, por. *poszoł do Berestia, y naszoł Berestec ... 4*), *Kamenec*. Może też tworzyć deminutiva od innych nazw miejscowych. Jest bardzo produktywny w toponomastyce Białorusi, głównie w jej części zachodniej (Żučkevič, 1968: 62).

III. Fleksja

Analizowane wyżej nazwy miejscowe reprezentują zasadniczo struktury przymiotnikowe odmiany niezłożonej, zaledwie kilka toponimów derywowanych jest z udziałem formantów rzeczownikowych: *-vj(e)*, *-ec*. Nazwy te można włączyć do kilku rzeczownikowych typów deklinacyjnych. Dominująca liczba toponimów należy do męskiego paradygmatu deklinacji *-o*-tematowej, część wykazuje wahania między rodzajem masculinum i neutrum. Wahania te dotyczą w przeważającej mierze nazw derywowanych sufiksem *-ьsk-* (por. *Łuczesk/Łuczesko/Łucko*) oraz *-ьn-* (*Horodeń*, w innych źródłach historycznych *Horodьnъ*, *Horodno* Vasm I 459). Nazwy takie genetycznie są przymiotnikami odmiany niezłożonej, używanymi w funkcji atrybutywnej w stosunku do rzeczownika, określającego charakter obiektu, np. *město Łucko*, *horod Kleck*. Stare konstrukcje z zachowanym członem rzeczownikowym oraz przymiotnikiem deklinacji złożonej poświadczane zostały jedynie w nazwach: *mesto Brańskoie* 67, *mesto Menskoie* 74, *w meste Wileńskom* 28, *horod Kijewski* 4.

Odmiana twar-dotematowa

Masculinum/neutrum sg.

	Nazwy niederywowane	Nazwy złożone	Nazwy z sufiksem <i>-bask-</i>	Nazwy z sufiksami <i>-ov, -in-</i>	Nazwy z sufiksem <i>-bn-</i>	Nazwy z sufiksem <i>-ec</i>
Nom.			Bransk 67; Połtesk 31; Trubczesk 22;			Kameneć 19;
Gen.	z Melnika 6;	Nowhorodka 73, od Nowhorodka 74, z Nowhorodka 76;	do Branska 67, neda-leko Branska 67; do Klecka 76, około Klecka 73; z Łucka 15; do Minska 70; od Słucka 73, ot Słucka 77; z Witebska 18;	z Dorohiczyna 24; mimo Ostaszyna 76;	do Horodna 62, u Horodna 31, z Horodna 6;	Kameńca 20;
Dat.		k Nowhorodku 75, ko Nowhorodku 9;	ko Bransku 56, ku Brańsku 15; ko horodu Drućku 33, ko Drućku 36; ko Klecku 77, 78; k Połocku 70, ko Połocku 3; ko hradu Słucku 73, ko Słucku 75; ko horodu Witebsku 33;	ko Borysowu 47, k Borysowu 68; Dorohiczynu 24;	ko Horodnu 24;	ko Kamencu 20; ko Sokolcu 20;
Acc.	Melnik 4, 25; na Słonim 7;	Nowhorodok 4, w Nowhorodok 9, Nowhorodok Litowski 19; Rayhorod 11;	Bielsko 55; Branesk 56, Brańsk 55; horod Drućzysk 4; horod Kleck 73, Kleczesk 55, pod Kleczesk 77; Lubytesk 63; w horod Łucko 6, Łuczesk 17, 27, 31, 74, Łuczesko 74; Możajsk 21, Możaiesk 55; Pińsk 6; Połtesk 5, 13, 23, 70; Słuczesk 73, mimo Słuczesk 73, 74; Witebsk 22, 33, 70; na Wołkowysk 7;	Turow 6; Dorohiczyn 4, 25;	Horodeń 4;	Berestec 4; Sokolec 20; Toropeć 70;
Instr.		z Nowym horodkom 68, pod Nowym horodkom 73;	pod horodom Kleckom 76; pod Słuckom 73; pod Witebskom 47;	so Czernihowom 68;		
Loc.	na Słonimie 17;	na Nowehorodcy 4, w Nowehorodce 76, na Nowehorodce 5, w Nowehorodcy 9, na Nowehorodku 12;	w Bransku 56, u Brańsku 16; w Klecku 55; w Mensku 74, w Minsku 70; na Pińsku 17; na Połocku 5, w/u Połocku 5; w Słucku 73; w Witebsku 74;	w Borysowe 68; w Koydonowie 6; wo Ostaszynie 76; w Petrykowie 29, 57; na Turowi 6; u Wołożynie 50;	w Horodne 24;	

Jak dowodzi przytoczony materiał, nazwy należące do paradygmatu fleksyjnego masculinów i neutrów na **-o-** odznaczają się zachowaniem regularnych końcówek większości przypadków. Oboczność form fleksyjnych ma miejsce jedynie w locatiwie, gdzie równoległe z właściwą temu typowi końcówką **-e**, poświadczona została wtórna, pochodząca z odmiany **-u**-tematowej końcówka **-u**. W jednym przykładzie odnotowano analogiczną do miękkotematowego typu na **-jo-** końcówkę **-i**: *na Turowi*.

Reparycja końcówek **-e(-i)/-u** w locatiwie jest uzależniona w „Kronice” w znacznym stopniu od wygłosu tematu: po tylnojęzykowym [k] zarówno w nazwach własnych, jak i appellatiwach normą jest **-u** (por. *w/u Bransku, Mensku, na Pińsku, Połocku, w Stucku, w Witebsku* podobnie jak *w zamku, u woysku*), po innych spółgłoskach **-e/-i** (por. *na/u Pskowe, Pskowe, na Słonimie, na Turowi* oraz *przy pośle, hrobi, seymi*). Proces ten jest wyrazem ujawniającej się w języku białoruskim od XVI w. ogólniejszej tendencji – dążenia do usuwania alternacji morfologicznych wywołanych palatalizującym wpływem regularnej końcówki **-e** (< **-ě**). Zalternowane tematy jako rezultat tzw. II prsł. palatalizacji spółgłosek tylnojęzykowych [k] > [c] zachowały jedynie nazwy: *na Nowohorodce / w Nowehorodce, w Nowohorodcy / na Nowehorodcy, na Trocech*.

Toponim *Horodeń* zaświadczony tylko w formie masculinum z miękkim wygósem (niewykluczone, że jest to jedynie postać graficzna nazwy, wahania wygłosowego [n]/[ń] występują też w appellativach, por. *deń/den*), w przypadkach zależnych zachowuje twarde [n] tematu: *Horodna, Horodnu*.

Odmiana miękkotematowa

Masculinum/neutrum sg.

Nom.	Brasławł 65; Putywył 16;	
Gen.	z Brasławła 67, ot Brasławia 65; Łukomla 47;	do, z Berestia 4, 6, 57, 64
Dat.	ko Brasławłu 20, 47; ko Łukomlu 47; k horodu Wołodymiru 10;	ko Berestiu 25, 51
Acc.	Brasławł 20, 65, 67, Brasławły 3; Putywl 70, pod Putywl 37; zesławł 46, Zesławły 18; wo Wołodymier 7, Wołodymir 15;	Berestey 25
Instr.	pod Brasławłem 65;	
Loc.	wo Brasławli 27, w Brasławli 67, w Brasławlu 47; wo Wołodymery 70;	u Beresti 51, 74, w Berestiu 25, w Beresty 15, 70

Reparycja końcówek w większości przypadków odmiany miękkotematowej uwzględnia te same kryteria, które wystąpiły w deklinacji na **-o-**. Na tle konsekwentnie zachowanych końcówek paradygmatu uwagę zwraca locativus. W tym

przypadku obok regularnego *-i* oraz *-y* (po spółgłoskach zdyspalatalizowanych [r], [t], por. *w Brasławli, u Beresti/Beresty, wo Wołodymery*) współistnieją analogiczne *-u*: *w Brasławlu, w Berestiu*.

Femininum sg.

	Odmiana twardotematowa	Odmiana miękkotematowa
Nom.		
Gen.	Lidy 74, 76, ot Lidy 76;	ot Orszy 48;
Dat.		k Orszy 30, ko Orszy 33, ko horodu Orszy 71;
Acc.	Lidu 23,74;	
Instr.		
Loc.	w horode Lide 75, w Lide 75;	na Orszy 48;

Poświadczono w latopisie formy przypadków nazw rodzaju żeńskiego kontynuują regularne końcówki fleksyjne deklinacji *-a-*, *-ja-* tematowej. Jedyne genetivus odmiany miękkotematowej (z charakterystycznym *ě* trzecim) kształtuje analogiczna do tematów twardych końcówka *-i*, która po zdyspalatalizowanym [š] przeszła w *-y*.

Osobliwą odmianą charakteryzuje się starobiałoruski toponim *Wilnia*, należący do femininów, który na skutek zmian fonetycznych utworzył wariantywny paradygmat z końcówkami neutrów.

	Feminina miękkotematowe	Feminina twardotematowe	Neutra
Nom.	Wilnia 17;	*Wilna	*Wilno
Gen.	(do) Wilni 22, 31, 46, 62, 72;		(z) Wilna 18, 26, 32, do Wilnia 51;
Dat.	(k) Wilni 24, 31, 64;		
Acc.	Wilniu 18, 31, 33, 55, 64;	na Wilnu 17, w horod Wilnu 24;	Wilno 24;
Instr.	Wilneju 11, 16;		
Loc.	(na, u, w) Wilni 20, 29, 33, 42, 51, 60, 62, 64;		

Obok regularnych końcówek femininów miękkotematowych „Kronika” rejestruje formy świadczące o przejściu toponimu do odmiany twardotematowej, por. acc. *Wilnu*. Nowo powstała forma na *-a*: *Wilna* odczuwana jako przejaw białoruskiego akania dała hiperpoprawne neutrum *Wilno*. Genetivus z końcówką nowego paradygmatu obocznie zachowuje jeszcze miękkość wygłosowej spółgłoski tematycznej: do *Wilnia*.

* * *

W podsumowaniu należy stwierdzić, że utrwalone w „Kronice Bychowca” nazwy miejscowe na równi ze słownictwem apelatywnym odzwierciedlają ogólnoruskie i regionalne południowo-zachodnio-białoruskie cechy językowe w dziedzinie fonetyki i fleksji.

Wyrazem zróżnicowania formalnego analizowanych nazw są użyte do ich derywacji przyrostki, głównie przymiotnikowe. Spośród występujących w zabytku typów słowotwórczych nazw szczególną wyrazistością i żywotnością odznaczają się formacje z sufiksem *-ьsk-* derywowane głównie od hydronimów, zachowujące częściowo zróżnicowanie rodzajowe masculinum – neutrum. Znaczną frekwencję wykazuje również typ słowotwórczy na *-ьb*, zawierający w podstawie słowiańskie imiona dwuczłonowe. Struktury chronologicznie późniejsze, uformowane za pomocą przyrostków *-ov-*, *-in-*, *-ec-* są mniej liczne, pojedyncze poświadczenia uzyskały toponimy z formantami *-ьn-*, *-ьje*. Pod względem semantycznym wśród omawianych nazw dominują *topographica* i *possesiva*.

Na marginesie tylko należy wspomnieć o odniesieniach pozajęzykowych nazw miejscowych w „Kronice”. Zarówno semantyka podstaw, jak i sama struktura toponimów niosą określoną informację o charakterze osadnictwa w WKŁ: 1) jego chronologii (np. wskazujący na stare osadnictwo posesywny typ na *-ьb*, żywotny w toponomastyce słowiańskiej do XIII w.), 2) zdeterminowaniu owego osadnictwa przez czynniki fizjograficzno-środowiskowe (wysoka frekwencja struktur topograficznych na *-ьsk-*, typowych dla nazw starych grodów lokalizowanych zwykle nad rzekami), 3) uwarunkowaniach kulturowych procesów osadniczych (np. związana z wczesną organizacją grodowo-obronną nazwa *Horodno*). Postać językowa niektórych nazw (fonetyka, geneza podstaw) ilustruje ponadto specyfikę stosunków etnicznych w WKŁ, charakteryzującą się udziałem w kształtowaniu nazewnictwa języków kilku etnosów: białoruskiego, ukraińskiego, litewskiego i polskiego.

Literatura

- Blinava E., Mjacelskaja J., 1980, *Belaruskaja dyjalektalohija*, Minsk.
- Borek H., 1968, *Zachodniosłowiańskie nazwy toponimiczne z formantem -ьn-*, Wrocław.
- Bulyka A. M., 1970, *Razvice arhafaričnaj sistemy starabelaruskaj movy*, Minsk.
- Górniewicz H., 1988, *Wstęp do onomastyki*, Gdańsk.
- Karskij E. F., 1955, *Belorusy. Jazyk beloruskogo naroda*, vyp. 1, Moskwa.
- Klemensiewicz Z., Lehr-Spławiński T., Urbańczyk S., 1981, *Gramatyka historyczna języka polskiego*, Warszawa.
- Ochmański J., 1967, *Nad „Kroniką Bychowca”*, *Studia Źródłoznawcze* XII, Warszawa – Poznań, s. 155–163.
- Rospond S., 1969, *Słowiańskie nazwy miejscowe z sufiksem -ьsk-*, Wrocław.
- Rospond S., 1976, *Stratygrafia słowiańskich nazw miejscowych*, t. 2, Wrocław.
- Rospond S., 1983, *Słowiańskie nazwy miejscowe z sufiksem -ьb*, Wrocław.
- Rozwadowski J., 1961, *Wybór pism, II: Językoznawstwo indoeuropejskie*, Warszawa.

- Sawicka I., 1972, Sylaba białoruska, (W:) Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej, IX, s. 255–270.
- Srezn. – Sreznevskij I. I., 1989, Slovar’ drevnerusskogo jazyka, Moskva.
- Taszycki W., 1960/1968, Złożone nazwy miejscowe w języku polskim, Slavia XIX, s. 59–64, przedruk, (W:) Rozprawy i studia polonistyczne, IV, Wrocław, s. 70–86.
- Vasm – Vasmer M., 1986–1987, Etimologičeskij slovar’ russkogo jazyka, Moskva.
- Žučkevič V. A., 1968, Toponimika Belorussii, Minsk.

The town names of the Great Duchy of Lithuania in “Bychovec Chronicle”

Summary

Recorded in the “Bychovec Chronicle” town names on the par with appellative lexis reflect the Russian and regional south-western Belorussian language characteristics in phonetics and syntax.

The formal diversity of analyzed names is expressed with the suffixes by means of which the names were derived, mostly adjectival. Among the derivational types occurring in the text the forms with the *-bšk-* suffix, derived mostly from hydronyms, e.g. *Druck*, *Mensk/Minsk*, *Pinsk*, *Polttesk/Polock*, *Śluczesk/Śluck*, *Witebsk*, are characterized by clarity and a significant number of occurrences. Another group of names, which occur frequently, is composed of the *-jb* type containing in its base Slavonic two-component names, cf. *Brasław*, *Łukoml*, *Putwyl*, *Zasławł*; *Wolodymer/Wolodymir*. Chronologically later structures, formed with the *-ov-*, *-in-*, *-ec-* suffixes are less numerous, e.g. *Borysow*, *Turow*; *Drohiczyn*, *Ostaszyn*; *Kamenec*. Single occurrences of toponyms with the *-bn* (*Horodeń/Horodno*), *-bje* (*Berestey/Berestie*) are recorded. As to the semantics of the analyzed names, the majority is composed of topographic and possessive names.

Translation: *Joanna Szerszunowicz*